

№10 лекция. Нақты және виртуалды құжаттар мен артефактілер

Мақсаты: Құжаттық жұмыстармен және нақты, виртуалды құжат түрлерімен жұмыс жасауды үйрету. Тақырыптың зерттелу аумағына қарай артефактілер іздеу. Этнографиялық зерттеу түрлерін пайдалану арқылы деректер жинауды үйрету болып табылады.

Кілт сөздер: Аналитика, автобиография, граффити, мемуар, видеокүнделік.

Дәрістің жоспары:

1. Нақты және виртуалды құжаттар.
2. Әлеуметтік өмірдегі құжаттың маңызы.
3. Артефактілер.

Далалық зерттеушілер көбінесе адамдардың әрекеті мен сөзіне назар аударатыны түсінікті. Алайда бұл құжаттар мен артефактілер сынды әлеуметтік өмір мен деректер көзінің өзге де аспектілерінің маңызына көз жұмуымызға себепші болмауы керек. Акторлар жасайтын, қолданатын, тарататын, жинайтын және бағалайтын нәрселердің материалдық әлемі болады: әлеуметтік әлем толығымен жүзбе-жүз интеракциялар мен ауызша мәліметтерден ғана тұрмайды. Құжаттар мен артефактілер де өзге құбылыстар секілді «әлеуметтік» сипатқа ие. Олар әлеуметтік тұрғыдан ортақ мәдени дәстүрлер мен ресурстарды пайдалану арқылы қалыптасады. Басқаша айтқанда, олар - жоғары білікті, мамандандырылған еңбектің өнімі. Олардың салт-дәстүрлік, функционалдық немесе эстетикалық секілді жеке және мәдени құндылықтары болады. Олар даралық пен бірегейлікті қалыптастырады және білдіреді. Сонымен қатар әлеуметтік қатынастар мен әлеуметтік шынайылықтың түрлерін сипаттайды. Сондықтан да олар этнографиялық тұрғыдан мұқият назар аударып, талдау жүргізуге лайық. Біз зерттейтін әлеуметтік ортаның көпшілігі өзін-өзі құжаттайтын сипатқа ие, яғни олардың мүшелері әртүрлі жазбаша материалдарды өндіру және таратумен айналысады (Grant 2019). Үкіметтік мекемелер мен басқа да көптеген ұйым ауқымды көлемдегі құжаттарды шығарып, тұтынады. Олардың қатарына «кейстер» бойынша баяндамалар, қаржылық есептер, ережелер жиынтығы, ұйымның жарғылары, жұмыс кестесі, меморандумдар және т.б жатады. Олар қағаз жүзінде не электронды үлгіде немесе екі үлгі де болуы мүмкін. Әдетте зерттеуге болатын кез-келген орта немесе адамдар тобына арналған тиісті құжаттаманың әртүрлі қайнар көзі болады. Осыны ескере отырып, шынайылықтың құжаттық тұрғыдан құрастырылуын ойлауымыз керек (Coffey және Atkinson 2004). Құжаттық дереккөздер қоғамдық қызметте маңызды орны бар «фактілерді», «жазбаларды», «диагносттарды», «шешімдер» мен «ережелерді» құрастырады (қараңыз, Prior 2003, 2004, 2008, 2016). Ұжымдық әлеуметтік қызметті ұйымдастыру құжаттардан бөлек материалдық артефактілерді жасауды, қолдануды және таратуды қамтуы мүмкін екенін ескерген жөн. Күнделікті өмірдің көп бөлігі қандай да бір объектілердің қозғалысымен байланысты. Әлеуметтік

әлемдерді материалдық игіліктер, сондай-ақ тұлғаларалық қарым-қатынастар, олардың негізіндегі мәндер қалыптастырады. Оларға жазбаша құжаттарға қарағанда азырақ мән беріліп келді, дегенмен олар дәл солай маңызды болуы мүмкін. Екеуін әлеуметтік әлемге қатысты этнографиялық тәсіл аясында қалай түсінуге болатынын қарастырамыз.

«Құжаттар» дегенде нақты бір нәрсені білдіру тәсіліне (әрдайым болмаса да, көбінесе табиғи тілге) сүйенетін, мәтіндерді тасымалдайтын және сақтайтын (әдетте қағаз немесе электронды үлгідегі) материалдарды меңзейміз. Олар суреттер, сондай-ақ мәтінді де қамтиды. Аналитикалық тұрғыдан айтқанда, этнографтарға кез-келген құжатты пайдаланған кезде төмендегілерді ескеруі керектігін айта кеткен маңызды: құжаттар өздігінен сөйлей алмайды; құжаттар құрастырылады; олар адамдардың айтқаны мен оқиғалар туралы деректерді білдіреді, сонымен қатар оның авторлары мен жасалу процессінен де көп хабар береді; оларға айғақтардың «эталоны» деп қараудың қажеті жоқ, өзге дерек түрлері секілді олардың дұрыстығына күмән келтіруге болады. Батыс қоғамы «ресми» және «жеке» болсын, жазбаша құжаттарға ерекше мән береді. Ресми құжаттар іс жүзінде (мысалы, туған күнді растайтын және жалпы мәліметтің басқа түрлерін қамтамасыз ететін) негізгі «фактілер» ретінде қарастырылады. Алайда құжаттарға «факт» мәселесінде төреші деп қарау этнографтар үшін аналитикалық қате болар еді. Олар жазатын фактілер өздігінен құрастырылады, әдетте жазу процесінің талаптары негізінде қалыптасады. Сол процесс, сондай-ақ құжаттардың интерпретациялануы, оны адамдардың түсінуі және оның әлеуметтік салдары зерттелуі керек. Сонымен қатар, саналуан жеке құжат түрлері болады. Ұйымдар секілді жеке адамдар да өзін және қызметін әртүрлі жолмен құжатқа түсіреді. Пламмер атап өткендей: адамдар күнделік жүргізеді, хат жібереді, құрақ көрпе тігеді, фотоға түсіреді, естелік жазады, автобиография/биография құрастырады, веб сайттар жасайды, граффити салады, мемуарларын жарыққа шығарады, хат жазады, түйіндеме құрастырады, өлім алдында хат қалдырады, видеокүнделік түсіреді, құлыптасқа естелік жазу қалдырады, фильм түсіреді, сурет салады, жазба жазып, армандарын таспаға түсіруге тырысады.

Зерттеу нәтижесінде жасалған құжаттар осы тәріздес барлық жеке мәліметтердің мүмкіндіктері мен шектеулерін көрсетеді. Олар ішінара, тіпті көбінесе авторлардың мүддесі мен көзқарасын білдіреді. Ақпараттың өзге көздерімен салыстырғанда оларға артықшылық берудің немесе оларды елемеудің қажеті жоқ. Басқа да мәліметтер секілді, оларды да жинау процесі мен контексті, ниет еткен немесе болжаған аудиториясы, автордың мүддесі тұрғысынан қарастыру керек. Этнографиялық жұмыстың тарихи және интеллектуалдық тамырының бар екенін ескерсек, жеке мәліметтерге артықшылық беретін романтикалық мұраны көруге болады. Ашық жеке мәліметтерді бейтарап сипаттағы мәліметтерге қарағанда мейлінше «шынайы» немесе мейлінше «тосыннан» пайда болады деп ұйғару (қате болса да) оңай, десек те бейтарап мәліметтер «мейлінше фактіге сүйенеді» деп қарастырылады. «Құжаттар» әлеуметтік шындықты қалыптастыратын

әртүрлі тәсілдердің қатарында екенін есте ұстаған маңызды. Бірқатар құжаттық дереккөздерді талқыладық, алайда құжаттарды жасау мен оқуға тікелей қатысы бар әлеуметтік әрекеттерді зерттеуге көңіл бөлмей келдік. Сауатты қоғамдардағы далалық жұмыстар (әсіресе, ресми ұйымдардағы далалық жұмыстар) әртүрлі құжаттарды жасау және пайдалануды қамтуы ықтимал. Келесі параграфта осындай қызметтер мен олардың құжаттық өнімдеріне тоқталамыз. Еңбек, денсаулық сақтау, білім беру және қылмыс туралы зерттеулер этнографияның назарын тікелей құжаттардың рөліне аудартады.

Әлеуметтік өмірдегі құжаттың маңызы

Күнделікті өмірдегі күтпеген жағдайлар жиі құжат форматына түсіріледі. Ұйымдық құжаттар кейстердің стандартты және қарапайым түрлерін жасайды, мәселелер туралы хабар береді, адамдарды, рөлдерді және институттық жауаптарды сипаттайды. Басқаша айтқанда, құжаттар өздері сипаттап, ақпарат беретін тақырыптардан, категориялардан және мәселелерден тұрады. Кэмео және Уэйлен (2015) осындай құжаттық жұмыстар жүргізілетін бір ортаны зерттейді, бұл - полиция және өрт сөндіру секілді қызметтерге шұғыл қоңырау қабылдайтын байланыс орталығы. Құжаттық форматтар автоматты түрде жалпы, стандартталған жазбаларды туындатпайды. Бұл - қоңырау шалушылардың берген мәліметін алдын-ала анықталған категорияларға айналдыратын колл-центр қызметкерлерінің жұмысы. Осылайша, олар қоңырау шалушының мәселелерін стандартты форматқа айналдырады да, тиісті қызмет көрсету орнына жібереді. Ұйымдық категориялар бойынша «дұрыс» бөлу үшін телефонда интеракциялық жұмыс жүргізу талап етіледі. Осылай дайындалған құжат қалыпты категорияларға (күдікті құқық бұзушының түр-тұрпатын сипаттау секілді) арналған талаптардың мәтіндік көрінісі болып есептеледі. Бұл - жұмыстың құжаттарды қалай туындататынын көрсететін мысал. Ал сол құжаттар белгілі бір құбылысты құрастыруда маңызды рөл атқарады. Тұлға мен бірегейліктің ресми құжаты өзінше ірі аналитикалық мәселе. Мысалы, Виейраның этнографиясы (Vieira, 2016) АҚШ-тағы иммигранттарға арналған ресми құжаттаманың маңызына күмән келтіретін егжей-тегжейлі мәлімет ұсынады. Бірегейлікті түпкілікті және нақты бекіту белгілі бір құжаттармен байланысты: туу туралы куәлік, паспорт, көлік жүргізу куәлігі, әлеуметтік сақтандыру картасы немесе банк шоты туралы түбіртек. Осындай биографиялық құжаттар және олар беретін «фактілер» - заманауи қоғам өмірінің ең маңызды аспектілерінің бірі. «Жеке басын куәландыру» талап етілгенде осындай ресми құжаттарға ие болу - көптеген мәміле үшін алдын-ала қойылатын шарт. Осындай құжаттардың болмауы Филадельфияның кедей кварталдарындағы Гоффман (2014) зерттеген адамдардың басынан өткен мәселелердің бірі болды. Дегенмен әрдайым оңай бола бермесе де, жалған бірегейлік қалыптастырып немесе біреудікін ұрлап алып, құжат алуға болатынын да білеміз. Айналып келгенде, бірде-бір құжат өзінің түпнұсқа екенін және жеке куәлік секілді нәрселердің (тіпті осындай нәрселерді

шындық деп қабылдасақ та) фактіге негізделгенін айта алмайды. О'Хаганның қайтыс болған баланың қабір тасынан басталатын құжатталған биографиясын жасауы тіпті алдау-арбауға негізделсе де, тексеру сатысында құжаттардың бір-біріне қалай кепіл болғанын көрсетеді.

Артефактілер

Этнографтар кейде көптеген әлеуметтік ортаның жазбаша сапасын көзге ілмеуі мүмкін, сол секілді материалдық артефактілердің рөлін де жиі елемейді. Материалдық мәдениетті зерттеудің белең алуы өзекті мәселелердің кейбірін алдыңғы қатарға шығарғанымен (қараңыз, Miller 1988; Buchli 2002), этнографиялық жұмыста мамандардың назарына іліктірмей, материалдық игіліктер мен нысандарды елеусіз қалдыру тенденциясы әлі де сақталып отыр. Бұл жердегі ойымыз, этнографтарға өздері далалық зерттеулер жүргізетін «зерттеу алаңы» тек әлеуметтік акторлар мен құжаттардан ғана емес, сонымен қатар өзге де көптеген «заттардан» тұратынын еске салу болып отыр. Артефактілерді талдауға жеке сала ретінде қараудың орнына, материалдық игіліктер, нысандар мен іздерді ауқымды этнографиялық контексте қарастыру керектігін ерекше айтып өтеміз. Оның үстіне, күнделікті өмір этнографиясы оның материалдық ерекшеліктеріне, сондай-ақ әлеуметтік акторлардың физикалық заттармен қалай әрекеттесетініне назар аударуды қажет етеді. Бұл жай ғана физикалық орта мен материалдық контекске назар аударумен шектеліп қалмайды. Материалдық игіліктерді, сонымен қатар материалдық нысандарда қалыптасып, көрініс тапқан әлеуметтік қарым-қатынасты қолданбастан болуы мүмкін емес көптеген әлеуметтік құбылыс бар. Жұмыстың мейлі ресми тұсы, мейлі жұмыстан тыс жерде жасалған, жеке қолданысқа арналған артефактілер болсын, жұмыстың көптеген формасы міндетті түрде физикалық ресурстарды орнымен және амалын тауып қолдануды меңзейді (Anteby 2003). «Жаңа материализм» алға тартатын материалдықтың радикалды тұжырымын қабылдамастан, осының бәріне назар аударуға болады (қараңыз, Coole және Frost 2010; Fox және Alldred 2017; Sencindiver 2017). 197 Мысалы, Аткинсонның (1995) гематологтар туралы мақалаларында медициналық фактілер мен пікірлерді шығарумен байланысты кейбір материалдық жұмыс ерекшелеп көрсетіледі. Гематологтар көп уақытын пациенттері туралы әңгімелесумен өткізеді, осылайша «пікір» қалыптастыру, «диагноз» қою арқылы сол пациенттерді «кейстерге» айналдырады. Дегенмен олардың жұмысы әңгімемен ғана жүзеге аспайды. Сонымен қатар олар денедегі физикалық іздерді қолдануға мәжбүр: қан және жілік майын алу, ауру белгілерін түсіну. Олар көрінуі және оқуға түсінікті болуы үшін дақ қалдыру секілді жолдармен физикалық өзгерістер жасауды қарастырады. Микроскоптың өзін қолдану секілді, микроскопиялық зерттеуге қажет әйнекті әзірлеу үшін де физикалық және қабылдау тұрығысынан ептілік талап етіледі. Перифериялық қанның немесе жілік майының физикалық ізін зерттеуге қатысты шебер істелген әрекеттер кәсіби әріптестер арасындағы немесе оқытушылар жиналысындағы талқыланады.

Нысандар, іздер, дағдылар және әңгімелер өзара байланысты, сол себептен кәсіби білім жасайтын этнография осылардың барлығын есепке алуы тиіс. Әрине олар, жоғарыда айтып өткендей, клиникалық жазбалар, есептер, картотекалар арқылы құжаттық шынайылыққа айналады.

Заттардың материалдық және әлеуметтік контексіндегі «заттылығы» этнографтарға түсінікті болуы керек. Біз әдетте әлеуметтік интеракциялардың ерекшеліктеріне мұқият қараймыз, сондай-ақ әлеуметтік әрекетті талдауға айтарлықтай уақыт пен күш-жігерімізді жұмсаймыз. Заттарға да дәл сол секілді көңіл бөлуіміз керек. Олардың физикалық құрамына негізделген материалдық сапасы, сонымен қатар сыртқы құрылымы, пішіні және түсі болады. Этнографияның назарын осындай мәселерге аударуымыз керек (Warren 2012). Этнографтар материалдық ортадағы сыртқы ерекшеліктерді зерттеуде айтарлықтай қабілетті бола қоймады. Олардың көпшілігі сипаттайтын әлеуметтік әлемдер бір түрлі бос кеңістіктер болатын, мұндағы физикалық ортаға аз, кейде мүлдем көңіл бөлінбеді. Осындай этнографиялық әлемдер көбінесе тегіс және монохромды болғандықтан, түс секілді эстетикалық қасиеттерге мән берілмейді. Егер көптеген әлеуметтік әлемді түсінгіміз келсе, олардың физикалық тұрғыдан қалай қалыптасқанын есепке алуымыз керек. Мысалы, заманауи кеңседегі жұмысты оның орналасу ерекшелігіне (қабырғамен бөлінген бөлмелер немесе ашық кеңістік ретінде жоспарланған, қабаттар саны, басқа ғимараттарға жалғануы және т.б.), түстерінің үйлесіміне, жиһаздарына және т.б. назар аудармастан сипаттау оғаш көрінеді. Осындай орындар жобаланады, олардың дизайны корпоративтік мүдде мен ішкі құндылықтарды білдіреді. Бұл ерекшеліктер бір жағынан жұмыстағы әлеуметтік қатынастарды шектесе, екінші жағынан қызметкерлер тарапынан қолданылатын, тіпті «қайта жобаланатын» ресурстар болып табылады.

Сұрақтар:

1. Нақты және виртуалды құжаттардың зерттеу әдісінде қолданылуын көрсетіңіз.
2. Құжаттардың әлеуметтік өмірдегі маңызын талдаңыз.
3. Артефактілердің этнографиялық зерттеудегі маңызын сипаттаңыз.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Казахи / Историко-этнографическое исследование. – Алматы: Казахстан, 1995.
2. Камалашұлы Б. Монголиядағы қазақтардың салт-дәстүрлері. - Баян-Өлгий. – 341 б.
3. Қалиев С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері / С.Қалиев, М. Оразалиев, М. Смайлова. – Алматы, 1994. – 224 с.

4. Калыш А.Б. Семья и брак в современном Казахстане. – Алматы: Арыс, 2013. – 464 с.
5. Калыш А.Б. Внутрисемейные конфликты и разводы в современном Казахстане. – Алматы: Арыс, 2013. – 160 с.
6. Исследования прикладной и неотложной этнологии. – М., 1996.
7. Исследователь и объект исследования // Антропологический форум. – 2005. – № 2. – С.13-136.
8. Хамерсли М.П. Аткинсон. Этнография зеттеу принциптері.Төртінші басылым. Нұр-Сұлтан, Ұлттық аударма бюросы, 2020.400 с.